

HUGO MERCIER
& DAN SPERBER

FÖRNUFT
& FÖRDÖM

VARFÖR VI TÄNKER
SOM VI GÖR

 fri tanke

Innehåll

Förord av Åsa Wikforss.....	7
Inledning: en dubbel gåta.....	11
DEL I: DOGMERNA VACKLAR	
1. Förnuftet inför rätta	29
2. Psykologernas möda	52
DEL II: ATT FÖRSTÅ SLUTLEDNINGAR	
3. Från omedvetna slutledningarna till intuitioner.....	73
4. Modularitet	93
5. Kognitiv opportunism	103
6. Metarepresentationer	119
DEL III: OMRÖVNING AV FÖRNUFTET	
7. Hur vi använder motiv	139
8. Kan förnuftet vara en modul?	162
9. Logiskt tänkande: intuitioner och reflektioner	186
10. Förnuftet: vad är det till för?	218

DEL IV: VAD FÖRNUFTET KAN OCH INTE KAN GÖRA

11. Varför är det logiska tänkandet biaspräglat?	253
12. Kvalitetskontroll: hur vi bedömer argument	274
13. Förnuftets mörka sida.....	291
14. Ett motiv för allting.....	308
15. Förnuftets ljusa sida.....	321

DEL V: FÖRNUFTET I DET FRIA

16. Är det mänskliga förnuftet universellt?	339
17. Att resonera om moraliska och politiska ämnen	366
18. Ensamma genier?.....	386
Slutsats: trots allt en hyllning till förnuftet.....	401
Författarnas tack.....	410
Noter	413
Referenser	435
Källor till illustrationer	462
Register	463

Inledning: en dubbel gåta

De dricker och kissar, äter och bajsar. De sover och snarkar. De svettas och huttrar. De blir brunstiga. De parar sig. De föds och dör med stort besvär. Djur, vi människor är djur! Åh, men det är bara vi människor som är utrustade med förnuft. Förnuftet gör oss unika och placerar oss högt över andra varelser – det är i alla fall vad västerländska filosofer har hävdad.

Skammen och vanäran som människans djuriskhet orsakar blev åtminstone mindre genom att man återopade förnuftet, den förmåga som gör oss människor kunniga och kloka. Förnuftet och inte språket – andra djur tycks också ha någon form av språk. Förnuftet och inte själen – den är alltför mystisk. Utrustade med förnuft var vi människor fortfarande djur, men inte odjur.

Förnuftet: en superkraft med brister?

Med Darwin följde insikten att alla egenskaper som vi människor har gemensamma som art inte har förlänats oss av några gudar utan är resultatet av en biologisk evolution. Eftersom förnuftet är en av dessa måste den ha utvecklats. Och varför skulle den inte ha kunnat göra det? Har inte det naturliga urvalet skapat en massa olika förunderliga mekanismer?

Ta till exempel synen. De flesta djurarter drar nytta av denna häpnadsväckande biologiska anpassning. Synen binder samman sär-

skilt anpassade yttre organ, ögonen, med specialiserade delar av hjärnan och från mönster på näthinnan ger synen oerhört exakt information om avlägsna föremåls egenskaper, placering och rörelser. Det är en oerhört komplicerad uppgift – på alla sätt mycket mer komplicerad än den som förnuftet utför. Forskare inom artificiell intelligens har arbetat hårt med att modellera och implementera både syn och logiskt tänkande. Artificiell syn befinner sig fortfarande på ett rudimentärt stadium; den kan inte på långa vägar mäta sig med den mänskliga synförmågan. Å andra sidan har det hävdats (kanske överdrivet optimistiskt) att många olika datormodeller av logiskt tänkande presterar bättre än människans logiska tänkande. Om synen har utvecklats, varför skulle då inte förnuftet ha kunnat utvecklas?

Det sägs att förnuftet, i ännu högre grad än synen, är en allsidig förmåga. Förnuftet lyfter kognitionen till nya höjder. Utan förnuft styrs djurens kognition av instinkter; kunskap och agerande blir drastiskt begränsade. Om kognitionen förstärks med förnuftet kan den ge större kunskaper inom alla områden och anpassa agerandet till nya och ambitiösa mål, säger i alla fall gängse teori. Men vänta nu lite: om förnuftet nu är en sådan superkraft varför har det då till skillnad från synen bara utvecklats hos en enda art?

Det är sant att vissa enastående anpassningar är väldigt sällsynta. Det är bara ett fåtal arter, till exempel fladdermöss, som har välutvecklade ekolokaliseringssystem. En fladdermus sänder ut ultraljud som återspeglas av ytorna i dess omgivning. Med hjälp av dessa ekon kan den ögonblickligen identifiera och lokalisera till exempel hinder eller bytesdjur som rör sig. De flesta andra djur har inte alls den här förmågan.

Syn och ekolokalisering har många gemensamma egenskaper. Ett smalt band av vågrörelser – ljus när det gäller synen, ultraljud när det gäller ekolokalisering – ger information som har att göra med ett mängd olika kognitiva och praktiska mål. Varför är synförmågan då så vanlig och ekolokaliseringen så sällsynt? Skälet är att i de flesta miljöer är synförmågan mycket effektivare. Ekolokalisering är endast adaptiv i en ekologisk nisch där det inte går att se eller där

synförmågan är starkt begränsad – till exempel när djur lever i grottor och jagar på natten, som fladdermöss gör.

Är förnuftet sällsynt – det är ju bara en enda art som är utrustad med det – på grund av att det är adaptivt i en väldigt speciell typ av ekologisk nisch som bara människor lever i? Det är en fascinerande tanke som förtjänar att undersökas. Den är emellertid oförenlig med den gängse synen på förnuftet, vilken säger att förnuftet förstärker kognitionen oavsett vilken miljö det verkar i och oavsett vilken uppgift det utför. Det är lätt att förstå anledningen till att endast ett fåtal arter är utrustade med ekolokalisering. Det är en mycket större utmaning att förstå anledningen till att endast människan är utrustad med förnuft.

Tänk på hjul. Djur är inte försedda med hjul. Varför inte?¹ När allt kommer omkring är det ju mycket lättare att bygga fordon med hjul än fordon med ben eller vingar (på samma sätt som det verkar vara mycket enklare att utveckla förnuftsmodeller än synmodeller). Konstgjorda hjul tillverkas dock separat och monteras sedan på fordonet i fråga, medan biologiska hjul med nödvändighet skulle behöva växa fram på kroppen. Hur skulle en fritt roterande kroppsdel kunna vara sammankopplad med resten av kroppen via nerver och blodkärl, eller fungera om den inte var sammankopplad på det sättet? Det är inte lätt att komma fram till fungerande biologiska lösningar, och det är bara en del av problemet.

För att en komplex biologisk anpassning ska ha utvecklats måste det ha funnits en serie evolutionära steg, från rudimentära föregångare till fullt utvecklade mekanismer, där varje modifiering i serien har gynnats (eller åtminstone inte eliminerats) av det naturliga urvalet. De komplexa synsystemen hos till exempel insekter, blötdjur eller däggdjur har alla utvecklats från enkla ljuskänsliga celler genom långa serier av modifikationer, där var och en har varit adaptiv eller neutral. Man kan anta att en liknande serie av adaptiva steg från djur utan hjul till djur försedda med hjul har varit, om inte omöjlig, så åtminstone så osannolik att den aldrig har inträffat.

Kanske förhåller sig då förnuftet till djurens kognition på samma sätt som hjulen förhåller sig deras rörelseförmåga: ett extremt

osannolikt evolutionärt resultat. Anledningen till att förnuftet är så sällsynt är kanske att det måste ha utvecklats genom en serie högst osannolika steg och att det bara har gjort det en enda gång, och helt nyligen sett ur ett evolutionärt perspektiv, och till förmån för endast en tursam art – människan.

Den serie steg genom vilka förnuftet gradvis antas ha utvecklats är fortfarande ett mysterium. Förnuftet verkar inte gå bättre ihop med människans mer ordinära kognitiva förmågor än Stålmannens eller Spindelmannens superkrafter går ihop med deras övriga ordinära mänskliga egenskaper. Man skulle förstås kunna hävda att förnuftet är något inympat, ett tillägg, en kulturell skapelse – enligt vissa uppfunnen i antikens Grekland – snarare än en biologisk anpassning. Men hur skulle en art utan superkraften förnuft kunna ha upfunnit själva förnuftet? Även om förnuftet uppenbarligen har dragit nytta av olika kulturella förstärkningar, så kräver själva förmågan hos en art att ta fram, bedöma och använda motiv en evolutionär förklaring. Men tyvärr är de förklaringar som finns inte mycket mer än substanslösa antaganden.

Problemet är till och med ännu mer komplicerat: de substanslösa antagandena tycks peka i fel riktning. Föreställ dig som jämförelse att en djurart hade utvecklats med biologiska hjul. Vi skulle inte ha en aning om *hur* den här utvecklingen hade gått till. Men om djuren med hjälp av de här hjulen kunde röra sig väldigt effektivt i sin naturliga miljö skulle vi ha en klar bild av *varför* de hade utvecklats; med andra ord skulle vi förstå deras funktion. Vi skulle förvänta oss att de här animaliska hjulen, precis som alla andra biologiska organ, hade svagheter och ibland fungerade dåligt. Vad vi däremot inte skulle förvänta oss är att det fanns några systematiska brister i det här rörelsesystemet som försvårade själva utförandet av dess funktioner – till exempel en genomgående skillnad i storlek mellan hjul på motsatt sida, vilket skulle göra det svårt för djuren att hålla en rak kurs. En biologisk mekanism som beskrivs som en dåligt anpassad adaptation är förmodligen en felaktigt beskriven mekanism. Förnuftet, som det vanligen beskrivs, är ett sådant fall.

Psykologer säger sig ha visat att det mänskliga förnuftet har bris-

ter. Tanken att förnuftet fullgör sin uppgift ganska dåligt har blivit vanlig. Otaliga försök har övertygat psykologer och filosofer att vi människor begår flagranta misstag när vi tänker logiskt. Och det är inte bara det att vi tänker dåligt, vårt logiska tänkande är systematiskt biaspräglad. Förnuftets hjul är i obalans.

Bortsett från det här triviala konstaterandet är forskarna väldigt oense. Förnuftet har brister, men hur stora är de? Hur ska man bedöma om det logiska tänkandet lyckas eller misslyckas? Vilka är mekanismerna som ligger bakom? Trots de ofta skarpa meningsskiljaktigheter har parterna i den här kontroversen inte ifrågasatt en grundläggande dogm. Alla har tagit för givet att det logiska tänkandets uppgift är att hjälpa individen att skaffa sig större kunskaper och att fatta bättre beslut.

Om man godtar den här dogmen, ja, då är det väldigt underligt att förnuftet inte alltid är opartiskt, objektivet eller logiskt. Det verkar paradoxalt att det logiska tänkandet ofta misslyckas med att få oss att komma överens och, vilket är ännu värre, att det ofta förvärrar våra meningsskiljaktigheter. Men varför ska vi överhuvudtaget godta denna dogm? Ja, traditionen väger ju tungt ... Och, man måste då fråga sig, vilken funktion skulle förnuftet annars kunna ha?

Om man godtar den gängse beskrivningen av förnuftet är det tvefaldigt gåtfullt. Det är ingen vanlig mental mekanism utan en kognitiv superkraft som evolutionen – förr ansåg man att det var gudarna – har skänkt enbart oss människor. Och som om detta inte var gåtfullt nog visar det sig att denna superkraft är behäftad med brister. Den vilseleder hela tiden människor. Förnuftet som en superkraft med brister? Kan det verkligen vara så?

Vårt syfte är att lösa denna dubbla gåta. Vi tänker visa vilken plats förnuftet har i enskilda människors psyke, i det sociala samspelet och i människans evolution. För att nå dit utmanar vi traditionen, förkastar dogmen och omvärderar både förnuftets mekanismer och dess funktion.